

Бадалова К. Э.

2010-ЖЫЛДЫН ИЮНЬ КООГАЛАҢЫНЫН КЕЛИП ЧЫГЫШЫНЫН СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК ТҮПКҮ СЕБЕПТЕРИ

Бадалова К. Э.

КОРЕННЫЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СОБЫТИЙ ИЮНЯ 2010-ГОДА

К. Е. Badalova

THE ROOT SOCIO-ECONOMIC CAUSES OF THE EVENTS OF JUNE 2010 YEAR

УДК: 947.2/7

Кыргызстандын түштүк регионундагы болуп өткөн трагедиялуу окуянын келип чыгуусунун өбөлгөлөрү жана алардын түпкү кээ бир социалдык-экономикалык себептери ачып көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: конфликт, этнос, социалдык, экономикалык, себептер.

Выводы некоторых социально-экономических причин возникновения трагических событий в южных регионах Кыргызстана.

Ключевые слова: Конфликт, этнос, социальный, экономический, причины, трагический.

Some findings of the socio-economic causes of the occurrence of the tragic events in southern regions of Kyrgyzstan.

Key words: Conflict, ethnic group, social, economic, reasons, tragic.

Июнь айындагы түштүк жергесинде болуп өткөн коогалаң элибиз үчүн эбегейсиз чоң сыноо болуп калды. Бул коогалаңдын башталышы өзүнөн-өзү эле келип чыккандыгы, анын түпкү тарыхый, саясий, социалдык жана экономикалык себептери бар экендиги талашсыз.

Этностор ортосундагы мамилелердин чыңалуусу түштүк калаасындагы конфликттин чыгышынын негиздери 2010-жылга чейинки мезгилде эле түптөлгөн. Узак жылдар бою өлкөнүн социалдык-экономикалык абалынын начарлашы, аймактардагы жамааттар аралык жагдайдын курчушу, ошону менен катар улуттар аралык мамилелерди башкаруу боюнча натыйжалуу, ыраатуу ачык саясаттын жоктугу буга түрткү болгон. Мамлекет жүргүзгөн этностор аралык саясатта кагаз бетинде гана билдирүүлөр болгону менен, эч качан иш жүзүнө ашпаганы баарыбызга маалым, андан сырткары шайлоолордун маалында же башка саясий компаниялардын жүрүшүндө этностук жамааттардын лидерлери менен алардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу максатында саясий оюндар жүргүзүлгөн.

Мамлекет этностук жамааттардын маданияттарын өз ара интеграциялоого шарт түзгөн эмес. Кыргыздардын жана Кыргыз Республикасында жашаган башка этностордун руханий жана маданий дөөлөттөрүнүн баюусунун жана өз ара түшүнүүнүн булагына айланган эмес. Натыйжада эгемендиктин 20-жыл аралыгында Кыргызстанда жалпы жарандык идентификацияны калыптандыруу маселелеринде жылыш болгон эмес. Өлкөнүн түрдүү улуттардагы

жараандарынын баары эле Кыргызстандын бирдиктүү элине таандыкпыз деп эсептешпейт. Урбанизация процесси башталгандан тартып түштүк жергесинин шаарларына тоолуу региондордон көчүп келген элдер, автохтондуу элдер менен карама-каршылык түшүнбөстүктөр пайда болуп, жыл өткөн сайын жамааттарга бөлүнүү күчөгөндөн күчөп, бири-бирине ишенбөөчүлүк курчуй баштаган. Турмуш тиричиликтеги талаш-тартыштар жана жаштар арасындагы мушташтар коомдук аң-сезимде этностор аралык карама-каршылыктын мүнөзү катары калыптана баштаган.

Кыргызстандын бийлиги тилекке каршы 1990-жылда болуп өткөн каргашалуу окуядан акыркы жыйырма жылдын аралыгында тиешелүү жыйынтык чыгарганы азыркы күндө далил катары көрүнүп турат. Эгемендикке жеткенден кийин этностор аралык кагылышка катышкандыгы жана уюштургандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартылгандардын көпчүлүгү амнистия аркылуу боштондукка чыккандыгы коомчулукка белгилүү.

Ойлонулбаган жана коррупция жолу менен өткөрүлгөн менчиктештирүүнүн натыйжасында майлуу-сүттүү тармактар (соода, тейлөө тармагы...) негизинен бир этностук жаматтын өкүлдөрүнүн колунда калган [10, б. 9].

Дагы бир себеби болуп бийликтегилердин жана укук коргоо органдарынын акча өндүргөнү адатка айланган, ишкерлерди кысымга, куугунтукка алуу жолу менен эл арасында улутка бөлүү аракети катары таанылып, ич ара нааразычылык өсүшүнө өбөлгө түзгөн. Калктын жалпы билим деңгээлинин төмөндөшү, түштүктө кээ бир туура эмес жакка үгүттөгөн диний топторунун таасиринин күчөшү абалды ого бетер татаалдаштырган.

Этностор аралык мамилеге 2005-жылдан кийинки орун алган мүлктү кайрадан бөлүштүрүү терс таасирин тийгизди. Коррупция тамырын терең жайып, мамлекеттик башкаруу криминал менен кол алышып калган учурда эл арасында - байлары салттуу көп өзбек коомчулугунун артыкчылыктуу абалы тууралуу пикир калыптанган. Мындай түшүнүк элдин жакыр бөлүгүнүн кыжырын келтирип, тараптар ортосундагы ажырымды ого бетер тереңдеткен.

Бир катар объективдүү жана субъективдүү себептерден улам акыркы 10 жылдын аралыгында Кыргызстандын түштүк облустарындагы калктын бир бөлүгү өлкөнүн түндүк тарабына активдүү көчө

баштагандыгы байкалган. Мындай жагдайдагы улуттар аралык маселеде тең салмактуулукту сактоого терс таасирин тийгизген. Бирок, борбордук жана жергиликтүү бийлик тарабынан тиешелүү чаралар көрүлгөн эмес [10, б. 9].

Жогоруда айтылган фактылардын натыйжасында 2010-жылдын июнунда кезектеги саясий кризис маалында жана өлкөдө социалдык-экономикалык абал курчуганда Кыргызстандын түштүгүндө улуттар аралык трагедиялуу кагылышуулар кайталанды.

Этностор аралык кагылышуулардын себептери системалуу мүнөзгө ээ. Калктын жакырдыгын пайдаланып, бузуку күчтөр адамдарды улутчул багыттагы ураан алдында бириктирүүгө жетишти.

Аларды атап айта турган болсок: Кыргызстан эгемендикке жетишкен жылдардан тартып, бир нече жыл өткөн. Бул этап элдин улуттук аң-сезиминин өсүшү, улуттук идеология түзүү зарылчылыгы жана кыргыз мамлекеттүүлүгүн кайра жандандыруу менен мүнөздөлгөн. Кийинкиси 1994-жылы айрым этникалык жамааттардын маданий борборлору негиз болгон Кыргыз элинин Ассамблеясы (КЭА) түзүлгөн. Бизге белгилүү болгондой, консультативдик-кенеш берүүчү орган катары жетиштүү ыйгарым укуктарга жана ресурстарга ээ болбогон КЭА элдин биримдигин, жалпы жарандык бирдейликти калыптандырууда, этностор аралык тирешүүнү жоюп, конфликтердин алдын алууда реалдуу институтка айлана албай калды.

Ал эми кийинки дагы бир өбөлгө 2005-жылдын март революциясынан кийин күч алат. Себеби бул мезгилде этностор аралык жагдай начарлап, коомдо аймактарга бөлүнүү күчөдү. Ушул учурда Кыргызстандын кээ бир облустарында бир катар жергиликтүү этностор аралык кагылышуулар болду. Мамлекеттик саясаттын натыйжасыздыгы этностор аралык мамилелер чөйрөсүндөгү, коомдун улутчулдук менен сепаратизмдин күчөшүнө туруштук берүү жөндөмүн кыйла төмөндөттү.

Жергиликтүү криминал менен бангитрафиктин өкүлдөрдүн ортосундагы таасир этүү чөйрө жана мүлк үчүн талаштары Ош жана Жалал-Абад облустарындагы жагдайды ого бетер татаалдаштырган. Жумушсуздук, жаштардын билим деңгээлинин төмөндөшү, радикалдуу диний агымдарынын, спорт клубдарга деп жаштарды өз араларына тарткан криминалдык топтордун пайда болушу аймакта конфликт жаралышына негиз түзгөн. Мурдагыдай эле турак жай маселеси, элди жер участоктору менен камсыз кылуу талаптары курчуп, бир улуттун өкүлдөрү жашаган кварталдардын өз алдынча бөлүнүүсү тереңдеген.

Ошол эле учурда этностор аралык мамилени жөнгө салуу боюнча мамлекеттик саясаттын чаралары көрүлгөн эмес. Бийлик Кыргызстанда жашаган түрдүү улуттар ортосунда катнаштын түшүнүктүү жана натыйжалуу моделин түзө алган эмес. Мамлекет улуттар аралык проблемаларды чечүүдөн толугу менен четтеп калган. Мындай абал Кыргызстандагы улуттар жамааттарын бири-биринен алыстатып, алардын ортосундагы мамиледе чыңалууну

жараткан. Бул өлкөнүн түштүк аймагындагы кыргыздар менен өзбектердин коомчулугунун ортосунда мамиледе ачык көрүндү [1, б. 127].

Көп жылдар бою топтолгон проблемалардын чечилбегендиги сепаратисттердин лидерлеринин күч алынышына өбөлгө түздү. Алар тегерегине өз этносунун өкүлдөрүн топтоп, өздөрүнүн экономикалык абалын оңоп, саясий талаптарды кое башташты. Сепаратисттер өзбек жамаатынын турмуштагы объективдүү кыйынчылыктарын бетине кармап, көз буюмчулук кылып, аларга кысым көрсөтүлүп жаткандыгы тууралуу миф жаратып, бийликке ишке ашпаган талаптарды коюшкан. Мисалы: Кыргызстандан өзбек жамааты жашаган аймактарды толугу менен бөлүп чыгаруу, өз алдынча автономия түзүү, тил жана башка саясий маселелер боюнча жана социалдык-маданий артыкчылыктарга ээ болуу тууралуу сепаратисттик идеяларды көтөрө баштаган. 2005-жылы эле өзбектерге Жогорку Кеңеште 11 орун берүү тууралуу талаптарды коюу менен башталган саясат узак жылдар бою улантылып келген.

Ошол эле учурда бир катар чет өлкөлүк булактарда конфликттин себептерин аныктоодо Кыргызстанда этностук азчылыкты дискриминациялоо тууралуу концепция негизделген пикирлер айтылат [1, б. 129]. Мындай жаңылыш түшүнүк бир нече объективдүү факторлорду камтыбайт. Кабыл алынган эл аралык стандарттарга ылайык, билим жана эне тилинде маалымат алууга мүмкүнчүлүгү жок, бийлик органдарында улут азчылыгынын өкүлдөрүнүн жоктугу дискриминациялоо катары бааланат.

Баарыбызга белгилүү болгондой эгемендиктин жылдарында өзбек жарандарынын эне тилинде билим алуу мүмкүнчүлүгү чектелген эмес: өзбек тилинде окуткан мектептердин саны кыскармак турсун, көбөйгөн. Конфликт чыккан учурда Ош шаарында кыргыз тилдүү мектептер менен өзбек тилдүү мектептердин саны тең болгон.

Кыргызстанда өзбек тилдүү 236 мектеп бар жана 99 мектепте окуу кыргыз-өзбек тилдеринде жүргүзүлөт. Кыргыз-өзбек университетине караштуу окуу китептерин даярдоо борбору тарабынан өзбек тилиндеги мектептер үчүн 63 окуу куралы даярдалган. Ал окуу куралдары республиканын бюджетинин эсебинен басылып, жалпы нускасы 700 000ден ашкан. Өлкөнүн түштүгүндө өзбек тилинде 12 ММК иштеп турган, анын арасында телерадиокомпаниялар, газеталар жана журналдар бар. Ош шаарында 90 жылдан бери М. 3 Бабур атындагы өзбек Академиялык музыкалык-драма театры иштейт. Өзбек жамаатынын жүздөгөн өкүлдөрү окумуштуулук илимий даражасына, көптөрү мамлекеттик ордер медалдарга жана сыйлыктарга ээ. Өзбек улутундагы бир топ жарандарыбыз Кыргызстандагы жогорку аскердик наамдарына татыган, парламенттин депутаты, мамлекеттик бийлик органдарында жетекчилик кызмат орундарын ээлеген, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын жетектеген [10, б. 12-13].

Жада калса Кыргызстандын шайлоо кодексине ылайык, Жогорку Кеңешке саясий партиялардан

талапкерлер тизмесинде түрдүү улуттардын өкүлдөрүнө атайын квота каралган. Кыргызстан мындай шартты мыйзамга киргизген пост-советтик мейкиндиктеги бирден бир мамлекет.

Мына ушундай шартта мамлекеттик деңгээлде республиканын ар бир облусунун социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн стратегиясы иштелип чыккан эмес. Мунун кесепетинен улам тоолуу жана алыскы райондордогу калк жашаган айылдардан шаарларга, өлкөнүн түндүгүнө көчө баштаган. Көп учурларда башка өлкөлөргө жумуш издеп кетүүгө мажбур болушкан.

Этностор ортосундагы конфликты иликтегенде төмөндөгү негизги социалдык-экономикалык себептер кагылышууга алып келген:

- өзбек жамаатынын өз алдынча–салтка айланган махалалардын чегинде бөлүнүп жашаганы, алардын Кыргызстан коомчулугуна толук кандуу аралашпагандыгы;

- түштүк облустарда кыргыздардын санынын азайышына алып келген баш аламан тышкы жана ички миграциянын кесепеттери. Буга коңшу мамлекеттерден көчүп келген мигранттардын жана башка этностук топтордун, түштүктөгү социалдык-экономикалык жана коомдук-саясий процесстерге алардын таасиринин өсүшү;

- өзбектердин айрым лидерлеринин эл алдында жана массалык маалымат каражаттарында сепаратисттик идеяларды колдоого ачык чакыруусу;

- уюшкан кылмыштуу топтордун, анын ичинде баңги соодагерлеринин конфликтти тутандырууга жана күчөтүүгө кылган аракеттери;

- системалуу коррупция бийликтин бардык бутактарында, өзгөчө жергиликтүү жетекчилер арасында күчөп, бул болсо башка улуттагы ишкерлердин арасында сатылма чиновниктер тууралуу

пикир калыптанып калган. Мындай жагдай эл арасында бийлик институттарына, укук коргоо органдарына, сотторго ишенимдин жоктугу.

Адабияттар:

1. Альманах №2: “Опыт Кыргызской Республики в управлении кризисными ситуациями: уроки для будущего” Б., 2014 г.
2. Отчет нацкомиссии по всестороннему изучению причин, последствий и выработке рекомендации по трагическим событиям, произошедшим на юге республики в июне 2010 г.
3. Отчет временной депутатской комиссии Жогорку Кеңеша Кыргызской республики по выявлению и расследованию обстоятельств и условий, приведших к трагическим событиям, произошедшим в республике в апреле-июне 2010 г., и даче им политической оценки.
4. Отчет международной независимой комиссии по исследованию событий на юге Кыргызстана в июне, 2010.
5. Г. Абдирасулова безопасность оружия в Кыргызстане; современное состояние и вызовы. Альманах-2012; государственное управление и реформирование сектора безопасности Кыргызстана, Б., 2013, гл.8, с. 106-120.
6. Комментарии правительства Кыргызстана к Отчету Международной независимой комиссии по исследованию событий на юге Кыргызстана в июне 2010- года.
7. Нил Мэлвин. На пути к стабильному многонациональному Кыргызстану: как устраним причину и разорвать порочный круг насилия. проект “Центральное Евразия”, неперидическая серия, выпуск 3, 2011.
8. М.Мырзакматов. “Мен издеген чындык” Турар. Б., 2011.
9. Июньские трагические события 2010 года; причины и уроки. Б., 2011.
10. 2010-жылдын май-июндагы Ош-Жалал-Абад шаарларында, Ош жана Жалал-Абад облустарынын айрым райондорундагы трагедиялуу окуялардын жагдайлары жана хронологиясы тууралуу.

Рецензент: к.ю.н., доцент А. М. Сатарбаев